

Оригинални научни рад

Јован Д. СИМИЈАНОВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ПОСЛОВАЊА „ТРЕПЧЕ“ (1944–1956)**

Апстракт: Рад представља прилог сазнањима о пословању рударско-металуршког комбината „Трепча“. Настојало се да се, на основу у научној јавности до сада непознатих података, пружи допринос сазнањима о пословању комбината, условима рада, делатности радничког савета, проблемима недостатка квалификованих радника и инжењера. Такође се говори и о проблему вишкова запослених, који је за руководство комбината током педесетих година XX века представљао један од највећих проблема у пословању. Рад је заснован на необјављеним изворима који се чувају у Архиву Југославије, штампи и релевантној литератури.

Кључне речи: „Трепча“, Косовска Митровица, Стари трг, Косово и Метохија, запосленост, положај радника, раднички савети.

Историјат „Трепча“ у модерном добу можемо пратити још од првих година након Првог светског рата. Иницијатива за истраживања појавила се средином 1919. године, када је енглеска мисија, која је имала задатак да процени штете нанете привреди услед непријатељске окупације током Првог светског рата и да предложи неопходне мере за обнову опустошених крајева, поднела опширан извештај под називом *Геологија и минерална богатства државе Срба, Хрваџа и Словенаца*. Извештај је изнео оцену стања свих рудника који су били активни до избијања Првог светског рата и оних који су били експлоатисани од стране Аустроугарске монархије током окупације. Комисија је, поред осталих, обишла и област Копаоника и север данашњег Косова и Метохије, области где тада није постојала савремена рударска експлоатација. На основу бројних рударских насеља и старих шљакшишта, у којима је тада установљено постојање сулфида олова и цинка, у извештају је закључено да се на том прстору налазе богата налазишта руде олова,

* стручни сарадник, jovan_simijanovic@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

али и да има и руда цинка, гвожђа, бакра и сребра. Захваљујући повољном извештају, рудна богатства Трепче постају предмет интересовања енглеског капитала (Wray 1921; Avramovski 1979: 126).

Британска компанија „Selection Trust LTD“ је, након опсежних истражних радова, откупила концесију за експлоатацију руда од дотадашњег власника концесије за експлоатацију Трепче Радомира Пашића. Уговор је званично потписан 14. децембра 1925. године у Београду, а концесија је тада продата за 72.500 британских фунти стерлинга и 120.000 деоница (укупан број предвиђених деоница фонда за оснивање Акционарског друштва био је 290.000), тадашња вредност деоница је била по пет шилинга (Алексић 2017: 212). Крајем 1927. године компанија „Selection Trust“ формирала је компаније „Трепча Mines Limited“ и „Кораоник Mines Limited“ са седиштем у Лондону, као своје сестринске фирме, које су се потом непосредно бавиле експлоатацијом рудних налазишта (Avramovski 1979: 127; Nikolić–Trajković 2017: 12).

У периоду између два светска рата у Југославији су осим Трепче постојала још два активна оловно-цинкана рудника – Межица и Злетово. Рудници на Кораонику су само привремено радили, као и рудник Леце (*Билџен Трепча*, март 1955: бр. 3, стр. 1). Британски капитал је током двадесетих и тридесетих година двадесетог века поседовао монопол на експлоатацију олова. Привилегован статус експлоатационих компанија у власништву британског капитала потврђен је 1931. године Законом о пореским повластицама, на основу кога су „Трепча Mines Limited“ и „Кораоник Mines Limited“, као и „Belasica Mines limited“, „Brskovo Mines Limited“, „Rudnica Mines Limited“ добиле пореске повластице (*Службене Новине Краљевине Југославије*, 14. март 1931: бр. 58 – XVI, стр. 194).

Пословање компаније „Трепча Mines Limited“ дуго је времена одликовао извоз само концентрата олова и цинка. Међутим, 1936. године био је забрањен извоз руде и постављен је захтев страним улагачима да могу извозити само полуфабрикате (Марковић 1994: 31). Зато је компанија 7. јула 1938. године, на основу Уредбе о повластицама за изградњу топионице цинка у Шапцу и топионице олова у Звечану, добила право да изгради топионицу у сопственом власништву (*Службене Новине Краљевине Југославије*, 7. јул 1938: бр. 150 – XLVIII).¹ Први континенти рафинисаног олова могли су бити извезени тек крајем 1939. године, када је пуштена у погон прва пећ топионице у Звечану (Avramovski 1979: 136–137).

Експлоатација рудних налазишта утицала је на раст и других привредних активности у Косовској Митровици и њеној околини. Урбанистичке основе Звечана су засноване управо у периоду тридесетих година двадесетог века.

1 Архив Југославије (у даљем тексту: АЈ) – 23 (Фонд Генералне дирекције металургије Владе ФНРЈ), 6–9. (Секретаријат) – Фасцикла бр. 3, Ранији правни односи „Трепча Mines Limited“, извештај од 14. 3. 1950.

Ипак, упркос изузетно успешној експлоатацији рудника, читава област није доживела значајнији привредни и урбанизацијски развој током међуратног периода (Аврамовски 1979: 124–126).

Само дан по уласку немачких трупа у Косовску Митровицу, 18. априла 1941. године Трејтчу су преузели представници немачких приватних компанија „Mansfeld A. G.“ и „Projsag“ без икаквих општења, јер су сами службеници енглеске компаније водили рачуна да се спречи рушење погона. Одмах по немачкој окупацији формални власници су постале немачке приватне компаније којима је тада дато право експлоатације рудника као непријатељске имовине док траје рат и непријатељство са државом седишта власника наведене имовине (Аврамовски 1979: 254–255). Немачка окупациона сила је током ратних година скоро несметано наставила експлоатацију. Највећи проблем представљали су недостатак радне снаге и општења као последице савезничког бомбардовања 13. августа 1944. године, после кога флотација није поново покретана до коначног ослобођења 22. и 23. новембра исте године (Аврамовски 1979: 300).

Убрзо по ослобођењу Звечана и Косовске Митровице, Национални комитет ослобођења Југославије почео је да се бави имовином компаније „Трерча Mines Limited“. Сви предмети, роба, материјал и алати у власништву ове компаније, а који су се тада налазили у царинским магацинима, крајем 1944. године били су премештени у магацине Трејче, а њиме је располагало Повереништво за економску обнову земље при НКОЈ-у.²

Рударска експлоатација се у првим годинама после II светског рата наставила и значајно је учествовала укупном обиму тадашњих привредних активности на територији Косова и Метохије. Осим рудника, у овој области су радиле још: четири циглане, четири предузећа за прераду дрвета, осам индустријских млинова и три творнице леда (Петрановић 1969: 310). Ни до краја 1947. године учешће индустријске производње није порасло у значајнијој мери. У укупном друштвеном производу аутономне косовско-метохијске области индустријска производња је тада учествовала са само 16,1% (*Шта се дешавало на Косову* 1981: 157).

Година 1946. била је посвећена сређивању привредних прилика. Тада је довршавана обнова и вршене су припреме за прелаз на планску привреду. Све до национализације, која је извршена на основу Закона о национализацији приватних привредних предузећа, до 6. 12. 1946. године у Југославији су, на основу власништва, постојале три категорије привредних предузећа: државна, приватна и секвестар.³

2 АЈ – 17 (Фонд Министарства индустрије ФНРЈ) – 124 (одељење за индустрију) – Фасцикла бр. 123, Допис Повереништва за економску обнову НКОЈ-а Трејтчи од 25. 11. 1944.

3 АЈ – 16 (Фонд Министарства тешке индустрије ФНРЈ) – 37–38 (Ревизионо одељење) фасцикла бр 32, Образложење завршног рачуна Министарства тешке индустрије ФНРЈ за 1946. годину.

Током 1948. године за потребе изградње хале топионице олова, и самим тим проширење капацитета у „Трепча“, било је ангажовано предузеће „Буро Ђаковић“ из Славонског Брода, а уговор је био потписан 13. августа исте године.⁴

Све до 1951. године „Трепча“ је пословала под окриљем Генералне дирекције металургије Владе ФНРЈ. Након тога, Трепча је заједно са још тринаест рудника у Србији дошла под надлежност НР Србије.⁵ Управо током педесетих година двадесетог века „Трепча“ се развила у привредног гиганта, који је превазилазио оквире САП Косово, Србије и Југославије. Крајем педесетих година, захваљујући овом комбинату Косовска Митровица је постала град са највећим бројем радника албанске националности на САП Косову (Гаталовић 2014: 668).

Комбинат „Трепча“ је већ почетком педесетих година двадесетог века био један од најсложенијих радних организација у Југославији (Grupa autora 1974: 31). Током првих деценија пословања након Другог светског рата у комбинату „Трепча“ се одиграло више промена и реорганизација. Одмах по окончању Другог светског рата, на основу дотадашњих сазнања о рудним резервама, било је јасно да извоз олова може бити значајан чинилац у укупном извозу Југославије. Још од 1947. године отпочети су истражни радови, углавном на локацијама где је пре рата истраживање започела енглеска компанија. Након формирања геолошке службе „Трепче“ 1951. године, долази до нових истраживања, али све до 1954. година „Трепча“ је ова истраживања финансирала из својих средстава. Истраживања су резултирала тиме што је крајем 1954. године геолошка служба „Трепче“ израдила детаљан елаборат о рудном налазишту у Кишници, који је показао значајне капацитете овог налазишта. Исте године су, зарад истраживања, пристигла мања материјална средства из фонда НР Србије, а за наредну 1955. годину добијена су и финансијска средства од Завода за рударска и технолошка истраживања ФНРЈ, захваљујући којима су довршена истраживања и омогућена будућа експлоатација овог богатог рудног налазишта (*Билџен Трепча*, март 1955: бр. 3, стр. 1–2).

Дакле, сировинска база није представљала проблем, али инфраструктура и репроматеријал јесу. Управо један од значајних проблема у пословању „Трепче“ током првих година био је тај што предузећа са којима су били склапани уговори о испоруци материјала, сировина, неопходних за инфраструктуру „Трепче“ или сâм процес производње врло често нису поштовала рокове о испоруци. Уговори су често били склапани без конкретно

4 АЈ – 16 – 4 (Кабинет), Фасцикла бр. 4. Izrada gvozdenе konstrukcije za rudnik Трепча.

5 АЈ – 23 – 15 – 16 (одељење финансијског плана и плана цена) фасцикла бр. 9, Записник о прегледу финансијских планова за 1951. годину предузећа која су 1951. године дошла под надлежност НР Србије.

одређене клаузуле о року испоруке, најчешће је рок био дефинисан до краја квартала или до краја године, те је тумачење таквих рокова у пракси могло бити „еластично“. У предвиђеним роковима било је испоручено свега 70% материјала и робе, због чега је производња трпела, а није било законских основа да се потражује обештећење због кашњења. Управа је, поучена овим искуством, од 1950. инсистирала на прецизном и правнообавезујућем уговору, јер је дотадашњим непрецизно дефинисаним роковима пружана могућност пролонгирања и, самим тим, угрожавања производње.⁶

Услови рада у првим послератним годинама у рударству су били изразито лоши. Најгори услови за рад тада су владали у рударском басену Бор, а услови у Трепчи нису били ни мало бољи, с тим што је у случају „Трепче“ додатни ризик и тешкоћу представљао рад у подземним коповима. Све до 1951. године огroman обим посла се обављао ручно. Није било довољно оруђа, машина, багера, бушилица. Такође, велики проблем је представљао и недостатак резервних делова за машине и оруђа.⁷ Производња се у почетку највећим делом заснивала на бројним радницима. Великим бројем радних часова бројних радника је настојано да се надомести недостатак алата и механизације. Укупан број запослених радника и службеника у „Трепчи“ је 1949. године био 4.640. Те године било је запослено 186 радника и службеника више од плана.⁸ Године 1950. комбинат је бројао укупно 3.847 запослених радника и службеника, а за наредну 1951. годину планирано је да ће бити укупно 5.636 запослених, што би био пораст од 146,5% више запослених за само годину дана.⁹

Тенденција хроничног недостатка радне снаге је током 1948. и 1949. године била присутна широм Југославије, а изузетно наглашена у рударству, затим у грађевинарству и шумарству (Dobrivojević 2009: 106). Ни „Трепча“ није била изузетак; радна места у јамским хоризонтима и у топионици су тада била најнепопуларнија. Управо у тим погонима је долазило и до највеће флукуације радне снаге, нарочито у летњим месецима. Међутим, уобичајени ставови управе о немотивисаности радника-сељака да ревносно испуњавају своје радне обавезе у случају топионице нису могли бити оправдани. Иако су радници топионице имали донекле привилегован статус, редовне обавезне лекарске прегледе, обимније оброке и право на радну одећу и обућу, у пракси је снабдевање заштитном опремом, чак и радном одећом и обућом било нередовно. Радници нису били опремљени заштитним маскама,

6 АЈ – 23 – 27 (група за материјално-финансијску ревизију) – Фасцикла бр. 16, Биланс Трепче за 1949. годину, проблематика набавне службе у току 1949. године.

7 АЈ – 23 – 3 (секретаријат) – Фасцикла бр. 7, Претрес завршног рачуна Бора за 1949. годину.

8 АЈ – 23 – 27 – 16, Обрачун платног фонда Трепче за 1949. годину.

9 АЈ – 23 – 15 – 16 – 9, Записник о прегледу финансијских планова за 1951. годину предузећа која су 1951. године дошла под надлежност НР Србије.

иако су оне биле обавезне у топионици. Најчешће су радили у сопственој одећи и обући, у којој су и одлазили својим домовима.¹⁰ Ипак, највећи недостатак радне снаге је трпело одељење рафинерије, јер није постојао довољан број стручних, обучених бравара за отклањање честих кварова на котловима у рафинерији олова, који су вољно хтели да прихвате радно место на коме им је било познато да би им здравље било угрожено.¹¹

Број запослених је прве деценије након ослобођења константно растао, временом се мењала образовна структура запослених у корист школванијих и стручних, па ипак дефицит за образованим кадровима није био лако решив.¹² Зачуђујућа и за управу фабрике поражавајућа је била чињеница да је и у 1955. години 50% радника у топионици било неписмено, а предузећу је недостајало 650 квалификованих и 250 висококвалификованих радника. Због оваквог стања је још годину дана раније, 1954. године, био организован пододбор Радничког универзитета у Звечану, који је те године посећивало укупно 171 радника само из флотације, рафинерије и топионице (*Билтен Трепча*, јун 1955: бр. 6, стр. 1). Раднички универзитет у Звечану је за наредних годину дана на разноврсним курсевима одшколовао близу хиљаду радника и службеника. Међутим, дефицит квалификованих радника је и даље постојао. Резултати рада Радничког универзитета нису могли тако брзо постати видљиви јер је постојала већа потражња од броја свршених курсиста. Стање у погледу образованости и стручне оспособљености радника је чак и крајем 1956. године било незадовољавајуће. Према статистичким показатељима који су били објављени у листу *Јединство*, на простору тадашње АКМО, од укупно 56.899 запослених у тој области, њих 21.606 је било без одговарајућих квалификација, а 5.615 радника је било без основне школе. Форма радничких универзитета се у датим околностима доказала као веома ефикасна за решавање проблема недостатка радника који владају неопходним знањима и вештинама за потребе својих радних места (*Јединство* 8. 10. 1956: год. XII, бр. 41, стр. 4).

Комбинат „Трепча“ је био један од „пионира“ увођења радничких савета. Као форма својеврсног „експеримента“, Раднички савет „Трепче“ је био изабран још у јануару 1950. године и имао је само саветодавну улогу. Одмах по доношењу Закона о радничком самоуправљању, већ 12. септембра исте године, и формално-правно је био основан Раднички савет, један од најстаријих у земљи. У овом првом Радничком савету из 1950. године било је изабрано 107 чланова. Илустративан је и податак да је у Радничком савету који је 1956. године бројао укупно 70 чланова, њих 56 било из редова Савеза комуниста. А од 11 чланова Управног одбора било је 9 чланова Савеза комуниста. Сви чланови

10 АЈ – 23 – 27 – 16, Биланс Трепче за 1949. годину. Топионица, радна снага.

11 Исто, Одељење рафинерије.

12 АЈ – 23 – 16 – 27, Годишњи извештај Трепче за 1949. годину, 11.

фабричког одбора синдиката су били комунисти, а у управама подружница по погонима комунисти су били присутни са минимално 80% чланова (*Билџен Трепча*, јануар 1956: бр. 1, стр. 1). Настојало се испуњење циља да Савез комуниста и у пракси постане „авангарда друштва“, а од колектива „Трепче“ се очекивало да буде пример, као један од највећих колектива у земљи.

Првих пет година постојања Радничког савета његову делатност је одликовао углавном импровизаторски рад, усавршавање делатности путем кориговања у ходу. Морало је проћи мало времена да се сви чланови савета увере у стварну и дозвољену моћ и надлежност савета. Најчешће тачке мимоилажења Савета, или само неких чланова са руководством предузећа, тицале су се расподеле финансијске добити и будућих инвестиција. Ако би се десило да Раднички савет изгласа расподелу средстава супротно вољи руководства, директор би „у име интереса заједнице ставио – вето“. За 1955. годину је наведен пример да је Раднички савет у великој мери допринео реорганизацији пословања и рада. Током првог полугодишта те године због објективних техничких разлога, као и великог броја изостанака, тј. недостатка радника, план производње је било испуњен са само 77%. Стога је управа Комбината, уз сарадњу са Радничким саветом, одлучила да додатно стимулише раднике, захваљујући чему је у следећем полугођу дошло до испуњења плана, чак и минималног пребацивања норме (*Јединствено*, 1. 1. 1956: год. XII бр. 1, стр. 7).

Интерес Савеза комуниста је био да што већи број радника формално укључи у управу предузећа. Партијске смернице за успешно решавање већине проблема у организацији и пословању привредних предузећа је почетком 1956. године на пленуму Среског комитета Савеза комуниста у Призрену изнео Душан Мугоша, који ће убрзо потом постати секретар Обласног комитета Савеза комуниста за Косово и Метохију. Мугоша је истакао да раднички савети морају постати „стварни руководиоци предузећа“, нагласио је потребу да се у пракси развије комуникација и поверење између радничких савета и колектива. Путем демократизације, тј. упознавања свих радника са радом и плановима радничког савета и руководства, настојало се да се предупредне незадовољства радника распоредом вишкова, отпуштањима вишка радника и другим непопуларним мерама (*Јединствено*, 23. 1. 1956: год. XII бр. 4, стр. 2).

Од ослобођења и поновног покретања експлоатације и производње у управи „Трепче“ се настојало да се остварују „рекордни“ резултати. Првих година након Другог светског рата што већи квантитативни пораст производње сам је по себи био циљ. У духу тадашњег, послератног времена, „Трепча“ је колективно 1947. године постала победник првомајског такмичења, извршила је задатке прве планске године четрдесет дана пре рока (*Група аутора* 1974: 22). Планирани задаци „Трепча“ за 1948. годину су извршени са 116,5% (Златковић 2000: 65). Такав тренд се наставио и наредних година. План укупне производње у јануару 1955. године је постигнут са 96,63%

(*Билтен Трепча*, јануар 1955: бр. 1, стр. 11). Продуктивност је била приказивана по погонима и делатностима: рудник, флотација, топионица и рафинерија. Управа „Трепча“ је ревностно следила такмичарски и рекордерски дух тадашњег времена. Временом је са остваривања рекорда, који су имали много важнију пропагандну улогу од профита, пажња постепено прешла на питање реалне продуктивности и профита укупне производње. Упркос томе, неке грубе анализе су процењивале да у производњи има вишка радне снаге у приличној мери. У „Трепчи“ је почетком 1956. године било запослено 6% радника више него што је било неопходно, у „Ајвалији“ 3,7%. У свим рудницима „Трепча“ трошкови режије су били значајни. Радник је месечно у просеку коштао 18 хиљада динара. Међутим, не мали број радника је долазио на радна места пешака, са удаљености и до 30 километара. Ови радници би на посао стизали већ исцрпљени, тако да нису ни могли пружити очекивану продуктивност. Производња је трпела највише због изостанака великог броја радника током сезоне пољопривредних радова. Велики број радника био је незаинтересован за производњу, сав свој радни напор је улагао у своју пољопривредну производњу, а положај запосленог је желео да задржи само због социјалних бенефиција за себе и своје породице. Највише због неоправданих изостанака и слабе продуктивности у производњи, током 1955. године у „Трепчи“ је било отпуштено око 400 радника. Тада је било процењивано да је, без угрожавања динамике производње, било могуће отпустити још до 450 радника, а у руднику „Ајвалија“ још 161. Као значајно оптерећење испуњењу планиране продуктивности испоставио се проблем обољевања радника који су дуго година провели на раду у руднику. Ова категорија радника није испуњавала услове за стицање права на пензију, а са друге стране, било је нехумано задржати их на истим пословима. Практиковало се да се за такве раднике проналазе нека друга лакша радна места. Практично због те категорије радника била је основана секција за одржавање, а да по мишљењима економиста у комбинату, за том секцијом није постојала реална потреба. Прелазак у ову категорију радника и добијање лакшег радног места такође је постало предмет махинација и корупције, многи су се неоправдано преместили у ту категорију. Чак су и многи већ од раније болесни били примани у руднике, да би након краћег времена, по основу неспособности, прелазили у службу одржавања, тако да се ова служба убрзо оптеретила вишком радника (*Јединство*, 9. 1. 1956: год. XII бр. 2, стр. 4).

Како би се рентабилност производње повећала, до почетка 1956. године у „Трепчи“ је била повећана норма са 6,4 на 7,2 тоне по надници. „Трепча“ је била и прво предузеће на Косову и Метохији у коме је био уведена систем премирања, све у циљу смањења трошкова производње и повећања продуктивности (*Јединство*, 30. 1. 1956: год. XII бр. 5, стр. 3). Само у првом полугођу 1956. године број запослених у индустрији и рударству, према констатацији

изнетој на седници Извршног одбора Народног одбора АКМО, био је смањен за 3,7%. Највећи утицај на такво стање имала је политика смањења броја запослених радника у „Трепчи“ (*Јединство*, 24. 9. 1956: год. XII, бр. 39, стр. 1). Значајне уштеде су почетком 1956. године биле постигнуте након изградње стамбеног блока за смештај радника самаца. Усељењем овог стамбеног блока престала је потреба за превозом радника из Србице и села Чабре. За потребе капиталне изградње „Трепче“ те 1956. године било је издвојено милијарду и сто милиона динара; 70% тих средстава је било предвиђено за набавку опреме, остатак је био предвиђен за изградњу путева и остале инфраструктуре. Ова средства била су обезбеђена из амортизационог фонда предузећа (*Јединство*, 27. 2. 1956. год. XII бр. 9, стр. 4). Настојањем да се нађу решења за ефикасније пословање реорганизован је и сâм Раднички савет. Уместо до тадашњих седам стручних комисија формиране су три: за економско-производна питања, хигијенско-техничку заштиту и друштвени стандард и комисија за организациона питања (*Јединство*, 27. 8. 1956: год. XII бр. 35, стр. 3). Појавила се и идеја да се формирају раднички савети при погонима – тиме се формално настојало испуњавање начела демократиности (*Јединство*, 17. 9. 1956: год. XII бр. 38, стр. 1).

Предузете мере на пољу уштеде и боље организације послова помешаном стамбеном изградњом, као и увођењем савременијих метода рада, довеле су до извесних уштеда. Достигнућа на том плану је похвалио и Џавид Нимани, први потпредседник Обласног народног одбора аутономне косовско-метохијске области (АКМО) (*Јединство*, 7. 5. 1956: год. XII бр. 19, стр. 3). Упркос свему, током 1956. године био је испуњен полугодишњи план производње са 44,7%, повећање норме на 7,2 тоне по надници. Реорганизација и модернизација нису били од помоћи. Као највећи узрочник је био навођен неочекивани пад процента метала у руди. Ранији проценат је износио 7,2%, док је те 1956. године квалитет руде опао на 6,5% метала. Решење је налажено и у отварању нових копова у којима се налази руда бољег квалитета. Посебна пажња је током 1956. била придавана новим студијама и истражним радовима на проналажењу нових налазишта олова, цинка (*Јединство*, 13. 8. 1956: год. XII бр. 33, стр. 1; „Резерве руде откривају геолози Трепче“, *Јединство*, 4. 6. 1956: год. XII бр. 23, стр. 3; *Јединство*, 24. 9. 1956: год. XII бр. 39, стр. 1).

До средине педесетих година двадесетог века комбинат „Трепча“ се позиционирао као један од стубова југословенског рударства и металургије који је значајно утицао на укупну привредну активност у земљи. Тих година Југославија је са укупном годишњом производњом олова од око 70.000 тона (а и преко) била прва у Европи. Очекивано је било, сходно духу тадашњег времена, да гласило комбината „Трепча“ *Билџен Трепча* на својим страницама доноси улепшане извештаје о резултатима пословања. Ипак, не могу се

потпуно игнорисати подаци са страница овог листа, по којима је ово предузеће 1955. године учествовало са 1% у укупном националном дохотку Југославије, и 10% у девизном приливу.

О значају и обиму производње „Трепче“ говори и то што је предузеће „Југометал“, специјализовано за извоз југословенских руда и метала у иностранство, још од 1946. године, када је основано, успешно пословало највише захваљујући „Трепчи“. До 1955. године „Југометал“ је остварио 27,7% извозног промета само од извоза „Трепчиних“ производа. Велики обим производње пружао је могућност да „Трепча“ самостално организује продају у земљи и иностранству. Међутим, пласман производа је поверен извесном специјализованом предузећу које је тада поседовало боље услове за наступ на иностраним тржиштима. „Југометал“ је тада већ изградио проверене контакте и разгранату мрежу представништа на најзначајнијим тржиштима тога времена. Од посебне важности је било и то што је „Југометал“ имао добре пословне односе у Сједињеним Америчким Државама и тамо пласирао робу без посредника. Захваљујући доследном и професионалном пословању у време Корејског рата, када су многи реномирани произвођачи и продавци олова користили коњукуру и цене услед повећане потражње, „Југометал“ је одржао репутацију поузданог сарадника на тржишту САД. Уговор између „Трепче“ и „Југометала“ био је заснован на једноставној клаузули: „Југометал“ је за своје услуге посредовања у извозу узимао 0,5% провизије на продају олова, сребра, и бизмута, односно 0,75% провизије на цинков и пиритни концентрат, обрачунат и наплаћиван у динарској противвредности (*Билџен Трепча*, јануар 1955: бр. 1, 15–18).

* * *

У првим годинама након Другог светског рата највеће проблеме у производњи и пословању „Трепче“ узроковали су недовољна и лоша инфраструктура, као и недостатак репроматеријала за обнову и процес експлоатације. Извештаји и пословна документација „Трепче“ указују на то да је, до краја 1949. године, у предвиђеним роковима било испоручено свега 70% материјала и робе. Како би се предупредила ова појава и њен утицај на производњу управа је од 1950. инсистирала на прецизном и правнообавезујућем уговору.

Услови рада у првим послератним годинама у рудницима „Трепче“ били су изразито лоши. Стање услова за рад илуструју извештаји који указују на то да се све до 1951. године огроман обим посла обављао ручно. Није било довољно оруђа, машина, багера, бушилица. Такође велики проблем је представљао и недостатак резервних делова за машине и оруђа. Производња се у почетку највећим делом заснивала на бројним радницима. Великим бројем радних часова бројних радника настојано је да се надомести недостатак

алата и механизације. Временом и захваљујући порасту производње, расла је потреба за квалификованим радницима и инжењерима. Са друге стране, појавио се и проблем вишка запослених на радним местима која тада нису захтевала школован кадар, са изузетком радних места на јамским радовима, у топионици и рафинерији. Комбинат је лошу образовну структуру својих запослених релативно успешно покушао да реши оснивањем Радничког универзитета.

У комбинату „Трепча“ је још у јануару 1950. године био изабран Раднички савет. Првих пет година постојања Радничког савета његову делатност је одликовао углавном импровизаторски рад, усавршавање делатности путем кориговања у ходу. Морало је проћи мало времена да се сви чланови савета увере у стварну и дозвољену моћ и надлежност савета. Најчешће тачке мимоилажења савета, или само неких чланова са руководством предузећа тицале су се расподеле финансијске добити и будућих инвестиција. Примери из праксе указују на то да је воља управе на челу са директором ипак била неприкосновена. Ако би се десило да раднички савет изгласа расподелу средстава супротно вољи руководства, директор би „у име интереса заједнице ставио – вето“.

Захваљујући, пре свега, потражњи на светском тржишту и конкурентности цене својих производа „Трепча“ је до половине педесетих година двадесетог века постала један од најзначајнијих извозника у Југославији. Тих година Југославија је са укупном годишњом производњом олова од око 70.000 тона била прва у Европи. Према подацима објављеним у гласилу комбината „Трепча“ *Билтену Трејча*, ово предузеће 1955. године учествовало са 1% у укупном националном дохотку Југославије, и 10% у девизном приливу. О значају и обиму производње „Трепче“ довољно говори и то што је предузеће „Југометал“ специјализовано за извоз свих југословенских руда и метала у иностранство још од 1946. године, када је основано, до 1955. године остварило 27,7% извозног промета само од извоза „Трепчних“ производа.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Архив Југославије, фонд бр. 16. Министарство тешке индустрије ФНРЈ.
Архив Југославије, фонд бр. 17. Министарство индустрије ФНРЈ.
Архив Југославије, фонд бр. 23. Генерална дирекција металургије владе ФНРЈ.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Службене Новине Краљевине Југославије*, „Закон о пореским повластицама неким метално рударским предузећима“. 14. март 1931: бр. 58 – XVI, стр. 194; „Уредба о повластицама за подизање топионице цинка у Шапцу“, 7. јул 1938: бр. 150 – XLVIII, стр. 1.

ШТАМПА И ПЕРИОДИКА

- Билџен Трепча*: „Извршење плана производње“, јануар 1955: бр. 1, стр. 11; „Односи са „Југометалом“ и питање самосталног пословања са извозом наших производа“, јануар 1955: бр. 1, 15–18; „Кишница-нова сировинска база олова и цинка“, март 1955: бр. 3, стр. 1; „Година плодног рада пододбора Радничког универзитета у Звечану“, јун 1955: бр. 6, стр. 1; „Органи управљања у „Трепчи“ учинили су озбиљан напредак“, јануар 1956: бр. 1, стр. 1.
- Јединсџиво*: Васо Вујиновић, „Било широких груди“, 2. 1. 1956: год. XII бр. 1, стр. 7; В. В. „Рудници анализирају могућности“, 9. 1. 1956: год. XII бр. 2, стр. 4; Дискусија Душана Мугоше на пленуму СК СК у Призрену, 23. 1. 1956: год. XII бр. 4, стр. 2; „Чланове синдиката више ангажовати у раду Социјалистичког савеза“, 30. 1. 1956: год. XII бр. 5, стр. 3; „Како ће изгледати привреда Косовско – Митровачког среза у 1956. години“, 27. 2. 1956: год. XII бр. 9, стр. 4; „Извештај Џавида Ниманија уз предлог друштвеног плана“, 7. 5. 1956: год. XII бр. 19, стр. 3; „Резерве руде откривају геолози Трепче“, 4. 6. 1956: год. XII бр. 23, стр. 3; „Предузећа индустрије и рударства извршила годишњи план са 47,2%“, 13. 8. 1956: год. XII бр. 33, стр. 1; „Осеган напредак у методу рада радничког савета у Трепчи“, 27. 8. 1956: год. XII бр. 35, стр. 3; „У „Трепчи“ – раднички савети у погонима“, 17. 9. 1956: год. XII бр. 38, стр. 1; „Седница Извршног већа Народног одбора Области“, 24. 9. 1956: год. XII, бр. 39, стр. 1; „Проблем је начет“, 8. 10. 1956: год. XII бр. 41, стр. 4.
- Шта се дешавало на Косову 1981*: „Из излагања Тихомира Влашковића на седници Централног комитета СКС од 6. 5. 1981“, Мала библиотека Политике, посебно издање, документи, стр. 157.

ЛИТЕРАТУРА

- Avramovski 1979a: Ž. Avramovski. „Industrija i rudarstvo“, *Kosovska Mitrovica i okolina*. Priština: Institut za istoriju Kosova; Beograd: Institut za savremenu istoriju, 124–148.
- Avramovski 1979b: Ž. Avramovski. „Okupacioni sistemi“, *Kosovska Mitrovica i okolina*, Priština: Institut za istoriju Kosova; Beograd: Institut za savremenu istoriju, 253–301.
- Алексић 2017: Ј. Алексић. „Рађање модерне Трепче: уговор о откупу концесије за експлоатацију руда између компаније Selection Trust LTD и Радомира Пашића из децембра 1925. године“, *Мешовића траја*, 38/2017. Београд: Историјски институт, 203–224.
- Гаталовић 2014: М. Гаталовић. *Југословенска државна политика на Косову и Метохији 1958–1974*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.
- Група аутора 1974: *Трепча, рударско-металуршко-хемијски комбинат олова и цинка*, jubilarна монографија. Kosovska Mitrovica: Трепча.
- Dobrivojević 2009: I. Dobrivojević. „Svi u fabrike“, „Instant industrijalizacija u Jugoslaviji 1844–1955“, *Istorija 20. veka*, god. 27, br. 2. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 103–114.
- Златковић 2000: М. Златковић. *Старојужански рудар, хлеб са девет кор*. Косовска Митровица: Општинска библиотека „Вук Караџић“.
- Марковић 1994: П. Марковић. Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље, *Годишњак за друштвену историју*, I/1, Филозофски факултет у Београду, Београд, 11–34.

- Nikolić–Trajković 2017: B. Nikolić – S. Trajković. „Ninety years of mining and metallurgy in Trepča-sever conglomerate (part I)“, *Podzemni Radovi*, (30), 9–18. <<http://ume.rgf.bg.ac.rs/index.php/ume/article/view/101/93>>. [30. 11. 2018].
- Petranović 1969: B. Petranović. *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Wray 1921: W. Disney Alexander. *The geology & mineral resources of the Serb-Groat-Slovene state: being the Report of the geologist attached to the British economic mission to Serbia*. London: His Majesty's Stationery Office.

Jovan D. SIMIJANOVIĆ

CONTRIBUTION TO THE BUSINESS ACTIVITIES OF “TREPČA” 1944–1956

SUMMARY

This paper represents the contribution to the knowledge on business activities of mining-metallurgical combine “Trepča” during the first decade after WWII. In the first several years of that period the biggest problems in the production and business activities of “Trepča” were caused by the insufficient and bad infrastructure, and the lack of raw materials for renewal and exploitation process as well. The combine’s administration the reason for non-realization of renewal bad production plans found in the deadline failure by the co-operative enterprises.

Working conditions in the first after war years in the mines of “Trepča” were extremely bad. Until 1951 a great deal of work was performed manually. There were not enough tools, machines, drills, dredgers. A great problem represented the lack of spare parts for tools and machines. The production was mostly based on numerous workers. The lack of tools and mechanization were to be compensated by a great number of working hours and numerous workers. By the time and thanks to the growing production, the need for qualified workers and engineers increased. On the other hand, a problem of the extra employed workers appeared on working post which did not require educated cadre, with the exception on working posts in cave’s works, smelter and refinery. Combine tried to settle the problem of bad educating structure of the employed by the foundation of worker’s universities.

In the combine “Trepča” the Working Council from 1950 has existed. In the first five years of the existence of Working Council its activities were characterized by mostly improvised work – improvement of activities by the corrections on passing by basis. It took a little time for all members of the Council to persuade themselves in real and allowed power and competence of the Council. Thanks to, first of all, demand on world market and competitiveness of its products price, “Trepča” became one of the most important exporters in Yugoslavia until the middle of the 1950s.

Key words: “Trepča”, Kosovska Mitrovica, Stari Trg, Kosovo and Metohija, employment, position of workers, working councils.